

KRZYSZTOF KAROLCZAK

Finansowanie terroryzmu – zarys problematyki

Abstrakt

W artykule omówiono podstawowe źródła finansowania terroryzmu XX-wiecznego i XXI-wiecznego: napady na banki, uprowadzenia dla okupu, przemysł i handel narkotykami. Jako specyficzne metody zostały wymienione również te, które stosowało Państwo Islamskie, m.in. handel ropą naftową wydobywaną na zajętych terenach, handel zabytkami i inne. Oddzielnie ujęto kwestie terroryzmu sponsorowanego przez państwa.

Słowa kluczowe:

finansowanie terroryzmu, napady na banki, uprowadzenia dla okupu, przemysł i handel narkotykami, Państwo Islamskie, terroryzm sponsorowany przez państwo

(...) jedno pozostaje pewne – terroryzm jest biznesem wymagającym niskich nakładów finansowych¹.

W artykule omówiono sposoby finansowania terroryzmu z uwzględnieniem perspektywy historycznej. Poznanie mechanizmów, jakie towarzyszą zjawisku finansowania terroryzmu, może potencjalnie pomóc w przeciwdziałaniu terroryzmowi oraz jego zwalczaniu. Terroryzm jest metodą

¹ Motto pochodzi z książki: W. Dietl, K. Hirschmann, R. Tophoven, *Terroryzm*, Warszawa 2009, s. 315.

działalności politycznej podlegającą zmianom w czasie, ale jednocześnie powtarzalną, co wynika z uwarunkowań społeczno-ekonomiczno-politycznych, w jakich funkcjonują ludzie stosujący terroryzm. Dlatego też warto przyjrzeć się, jak wyglądało finansowanie terroryzmu przez ostatnie 150 lat. Postęp technologiczny pozwala terrorystom korzystać z zaawansowanych rozwiązań technicznych, które mogą zagwarantować im sukces. W XIX w. korzystali oni z broni białej, palnej i bomb własnej produkcji, ale dopiero rozpowszechnienie środków transportu (samochodów, pociągów, samolotów) w XX w. ułatwiło terrorystom przemieszczanie się, transportowanie środków służących do przeprowadzenia zamachu, a nawet było narzędziem jego dokonania. Rewolucja technologiczna w informatyce w XXI w. umożliwiła terrorystom komunikowanie się nie tylko dzięki wykorzystaniu klasycznych metod (łącznicy, poczta, telefony stacjonarne), lecz także za pomocą sieci i systemów komputerowych (czyli w cyberprzestrzeni). W internecie mogą oni znaleźć również instrukcje, jak skonstruować ładunki wybuchowe, prowadzić nabór członków do swoich organizacji, a także przysyłać pieniądze. Wykorzystywanie przez terrorystów cyberprzestrzeni oraz poszukiwanie przez nich źródeł finansowania swojej działalności jest wyzwaniem dla służb specjalnych, które powinny zapobiegać zamachom, a nie tylko reagować na ich skutki.

W artykule ukazano, w jaki sposób były finansowane konkretne zamachy, a także jak organizacje terrorystyczne zdobywały środki na swoją działalność. Autor nie porusza kwestii przeciwdziałania finansowaniu terroryzmu – zarówno w skali krajowej, jak i międzynarodowej – oraz tzw. prania pieniędzy, ponieważ są to zagadnienia wymagające odrębnej analizy.

Historia terroryzmu oraz działalność ugrupowań uznawanych za terrorystyczne doczekały się setek opracowań. Ich autorzy rzadko jednak zajmowali się sprawami finansowymi, traktując je marginalnie. Prawdopodobnie zakładali, że terroryści dysponują środkami finansowymi na prowadzenie swojej działalności, bez wnikania w to, skąd te fundusze pochodzą. Dopiero szczegółowe, wielowątkowe analizy zjawiska terroryzmu pozwoliły na ustalenie źródeł finansowania działalności terrorystycznej. Tego rodzaju systematyczne badania zaczęto prowadzić dopiero od lat 90. XX w., również z tego powodu, że terroryzm (szczególnie po zamachach z 11 września 2001 r.) został uznany za jedno z największych zagrożeń współczesnego świata.

W ostatnich latach pojawiło się kilka propozycji systemowego spojrzenia na kwestie finansowania terroryzmu. Jedną z nich jest klasyfikacja

grup terrorystycznych pod kątem ich głównego źródła finansowania opracowana w 1987 r. przez Williama A. Tupmana z University of Exeter².

Tabela. Klasyfikacja grup terrorystycznych z uwzględnieniem źródeł finansowania³.

Typy grup lub scenariuszy (działań)	Źródła finansowania
Terroryzm wewnętrzny	
Antykolonialne (nacjonalistyczne).	Sponsorowanie przez państwo, donacje.
Mniejszości etniczne, religijne i kulturowe.	Donacje, uprowadzenia, działalność kryminalna.
Mniejszości ideologiczne, lewicowe.	Rabowanie banków.
Mniejszości ideologiczne, prawicowe.	Indywidualni sponsorzy.
Grupy sponsorowane przez rząd.	Rządowi „pracodawcy”.
Partyzantka miejska, tj. grupy wystarczająco duże, by miały szansę na obalenie rządu.	Donacje, podatek rewolucyjny.
Terroryzm międzynarodowy	
Emigracyjne.	Rabowanie banków i donacje.
Wspierające emigrację.	Finansowane przez „emigrantów”.
Internacjonalistyczne.	Starające się korzystać z tzw. <i>war chest</i> (skrzyń wojennych) [w których zgodnie z tradycją są przechowywane zasoby, środki zdobyte w poprzednich działaniach].
Odgrywające rolę parawanu dla innych [grup] (<i>catspaws</i>).	Sponsorowane przez państwo.
Kontrewolucyjne.	Sponsorowane przez państwo, również przez bogate osoby prywatne.
Islamskie grupy fundamentalistyczne (obecnie częściej nazywane dżihadowskimi).	Miłosierdzie [wiernych], osoby prywatne.
Niezorganizowani naśladowcy.	Finansowani przez wszystkich, rzeczywiście niezorganizowani, ale wielu wyszkoliło się w Afganistanie w oszustwach z użyciem kart kredytowych i upodabniają się w małej skali do przestępców w „białych kołnierzykach”.

Źródło: *Funding of terrorist groups compared*, <http://moneyjihad.wordpress.com/2013/01/21/funding-of-terrorist-groups-compared/> [dostęp: 3 V 2022].

² Zob. *Funding of terrorist groups compared*, Money Jihad, 21 I 2013 r., <http://moneyjihad.wordpress.com/2013/01/21/funding-of-terrorist-groups-compared/> [dostęp: 3 V 2022].

³ Tabela jest dokładnym tłumaczeniem tekstu oryginalnego. Tłumaczenia tekstu w tabeli oraz pozostałych tekstów w artykule pochodzą od autora (przyj. red.).

Od publikacji Tupmana upłynęło ponad 30 lat i przez ten czas pojawiło się wiele nowych źródeł finansowania terroryzmu. Choć można mieć zastrzeżenia nie tyle do samej klasyfikacji ugrupowań, ile do jednoznacznego wskazania źródeł pochodzenia funduszy posiadanych przez ugrupowania, warto jednak mieć ją w pamięci. Można bowiem ją potraktować jako wstęp do dalszych badań nad tym zjawiskiem, co z kolei pozwoli na skuteczne wstrzymanie zdobywania tych funduszy ze wskazanych źródeł.

W 2014 r. australijska agenda rządowa AUSTRAC⁴ opracowała raport na temat źródeł finansowania terroryzmu w Australii. Ich precyzyjne wskazanie może być przydatne w badaniach dotyczących również innych obszarów geograficznych. Według autorów raportu⁵: *Kluczowe kanały wykorzystywane do pozyskiwania funduszy na finansowanie terroryzmu w Australii lub z Australii obejmują:*

- *organizacje charytatywne i organizacje non profit,*
- *samofinansowanie z legalnych źródeł,*
- *oszustwa, kradzieże i handel narkotykami,*
- *płatności okupu.*

Interesujące z punktu widzenia badania finansowania terroryzmu wydaje się to, co w raporcie napisano o samofinansowaniu działalności terrorystycznej z legalnych źródeł:

Mniejsze grupy lub osoby działające samodzielnie mogą starać się finansować swoją działalność z legalnych źródeł, co pozwala im na stosunkowo ciche pozyskiwanie niewielkich lub umiarkowanych kwot. W takich przypadkach instytucjom finansowym może być trudno odróżnić transakcje mające na celu finansowanie działalności terrorystycznej od zwykłych, codziennych transakcji – w obu przypadkach środki pochodzą z legalnych źródeł, które raczej nie wzbudzą podejrzeń. W przypadku mniejszych grup ekstremistycznych i samotnych wilków samofinansowanie może zapewnić im wystarczające zasoby do przeprowadzenia nieskomplikowanego, ale silnego ataku. (...) Zaobserwowano, że małe, luźno zorganizowane australijskie grupy ekstremistów zbierają regularne składki od członków. W co najmniej

⁴ Australian Transaction Reports and Analysis Centre – agencja rządu australijskiego odpowiedzialna za wykrywanie i powstrzymywanie przestępczych nadużyć wymierzonych w system finansowy państwa.

⁵ *Terrorism financing in Australia 2014*, Serwis AUSTRAC, <https://www.austrac.gov.au/business/how-comply-guidance-and-resources/guidance-resources/terrorism-financing-australia-2014> [dostęp: 3 V 2022].

jednym przypadku australijskiego terroryzmu (...) do zebrania wkładów finansowych wykorzystano kasę znaną jako „sandoq”⁶.

W tym fragmencie raportu pojawia się niespotykane w innych analizach pojęcie „sandoq” (urdu فونڊنص) – (w niektórych analizach często pisze się o systemie hawala, jednak polega on na czymś innym). Słowo „sandoq” można przetłumaczyć jako „pudełko”, które służy do przechowywania składek członków grupy planującej zamach terrorystyczny. W raporcie został opisany przypadek z Melbourne z 2005 r. Jedna osoba była skarbnikiem i posiadaczem sandoq, inna zatwierdzała członków grupy, którzy mogli korzystać ze środków zgromadzonych w kasie. Wszyscy członkowie wnosili wkład w fundusz, niektórzy wpłacali 100 dolarów australijskich miesięcznie. W momencie aresztowania grupy jej budżet wynosił ok. 19 tys. dolarów australijskich.

Wymienione w raporcie AUSTRAC sposoby finansowania działalności terrorystycznej nie są oczywiście jedynymi wykorzystywanymi przez terrorystów, o czym świadczy to, że w raporcie przytoczono przykłady odnoszące się jedynie do Australii (inne sposoby finansowania terroryzmu wraz z przykładami opisano w dalszej części artykułu).

Z tego samego roku co australijski raport pochodzi też opracowane przez redakcję „Forbesa” zestawienie 10 najbogatszych ugrupowań terrorystycznych⁷. Jego autor – Itai Zehorai, dziennikarz izraelskiego wydania „Forbesa”, charakteryzując kolejne organizacje pod kątem regionu działania, celów działania, stosowanych metod i zasobów finansowych, wymienia również główne źródła ich finansowania.

1. ISIS:

- roczny obrót: 2 mld dolarów,
- główne źródła finansowania: handel ropą, porwania i okupy, ściąganie haraczy i podatków, napady na banki i grabieże.

2. Hamas:

- roczny obrót: 1 mld dolarów,
- główne źródła finansowania: podatki i opłaty, pomoc finansowa i darowizny (zwłaszcza z Kataru).

⁶ Tamże.

⁷ *The World's 10 Richest Terrorist Organizations*, Forbes, 12 XII 2014 r., <http://www.forbes.com/sites/forbesinternational/2014/12/12/the-worlds-10-richest-terrorist-organizations/#336a6802ffae> [dostęp: 22 V 2022].

3. FARC⁸:
 - roczny obrót: 700 mln dolarów,
 - główne źródła finansowania: produkcja i handel narkotykami, porwania i okup, wydobycie minerałów (zwłaszcza złota), opłaty i podatki.
4. Hezbollah:
 - roczny obrót: 500 mln dolarów,
 - główne źródła finansowania: pomoc finansowa i darowizny (zwłaszcza z Iranu), produkcja narkotyków i handel nimi.
5. Talibowie:
 - roczny obrót: 400 mln dolarów,
 - główne źródła finansowania: handel narkotykami (głównie produkcja opium i heroiny), opłaty i podatki od sponsorów, pomoc finansowa i darowizny.
6. Al-Ka'ida:
 - roczny obrót: 150 mln dolarów,
 - główne źródła finansowania: pomoc finansowa i darowizny, porwania, okup i handel narkotykami.
7. Lashkar-e-Taiba (Armia Sprawiedliwych):
 - roczny obrót: 100 mln dolarów,
 - główne źródła finansowania: pomoc finansowa i darowizny.
8. Al-Shabab:
 - roczny obrót: około 70 mln dolarów,
 - główne źródła finansowania: porwania i okup, nielegalny handel i działalność piracka, opłaty od sponsorów i podatki.
9. Real IRA:
 - roczny obrót: 50 mln dolarów,
 - główne źródła finansowania: przemysł i nielegalny handel, pomoc i darowizny.
10. Boko Haram:
 - roczny obrót: 25 mln dolarów,
 - główne źródła finansowania: porwania i okup, opłaty i podatki, ochrona, napady na banki i grabieże.

Po przeanalizowaniu tego zestawienia można zauważyć następującą prawidłowość – wszystkie wymienione sposoby zdobywania funduszy

⁸ Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – kolumbijskie ugrupowanie partyzanckie. Obecnie działa legalnie jako partia Rewolucyjna Alternatywna Siła Ludowa.

należy kwalifikować w kategoriach przestępstw kryminalnych i niczym one się nie różnią od stosowanych przez organizacje przestępcze. Napady na banki (instytucje finansowe), uprowadzenia dla okupu, handel narkotykami są znane od dziesięcioleci jako metody działań zarówno indywidualnych kryminalistów, jak i zorganizowanych grup przestępczych. Różne są tylko cele, dla których dokonuje się tych przestępstw.

Finansowanie działalności z majątku osobistego zamachowca

Najłatwiej jest wskazać źródło finansowania zamachu dokonanego przez pojedynczego terrorystę, nazywanego – głównie przez media – samotnym wilkiem, niezwiązanego z żadnym środowiskiem oraz niebędącego członkiem żadnego ugrupowania, które mogłoby udzielić mu wsparcia (np. logistycznego) podczas przeprowadzenia akcji.

Łatwiej jest też wskazać sposób finansowania zamachów przeprowadzonych przez XIX-wiecznych terrorystów niż współczesnych. Wiąże się to z tym, że większości współczesnych zamachów dokonują członkowie ugrupowań, które nierzadko dysponują milionowymi funduszami, a te ugrupowania stały się swoistymi przedsiębiorstwami (instytucjami) finansowymi.

Przykładem zamachowca, który sam sfinansował swój zamach, jest Antoni Berezowski. Znane są – w przybliżeniu – koszt zamachu i źródło pieniędzy. Ten był powstaniec styczniowy (brał w nim udział jako szesnastolatek) od 1865 r. mieszkał w Paryżu i kiedy dowiedział się, że w czerwcu 1867 r. ma przyjechać z wizytą do Francji car Aleksander II, postanowił dokonać na niego zamachu. W tym czasie pracował jako ślusarz w warsztatach Kolei Północnej braci Gouin i dysponował niewielkimi zasobami finansowymi. W dniu 5 czerwca 1867 r. za 5 franków (według innych źródeł – za 9 franków) kupił dwulufowy pistolet. Ponieważ nie wystarczyło mu pieniędzy na kule, zastawił w lombardzie palto i za otrzymane 8 franków uzupełnił uzbrojenie. Koszt zamachu można zatem oszacować na kilkanaście franków⁹. Berezowskiego, który został złapany na miejscu zdarzenia, skazano na dożywotnią katorgę (zesłanie) na wyspie Nou w Nowej Kaledonii.

Znany jest też koszt zamachu na prezydenta Francji Marie-François Sadi Carnota, dokonanego w Lyonie 24 czerwca 1894 r. Sante Geronimo Caserio, Włoch z pochodzenia, po spędzeniu w 1892 r. pięciu miesięcy w więzieniu

⁹ Do 1873 r. frank był oparty na parytecie srebra. Jeden frank zawierał 4,5 g czystego srebra.

pod zarzutem działalności w środowisku mediolańskich anarchistów udał się przez Szwajcarię do Francji, gdzie zamieszkał w małej miejscowości Cette (dzisiejsze Sète) w Langwedocji i rozpoczął pracę w wyuczonym zawodzie piekarza. Jednak po wydaniu wyroku śmierci na Auguste'a Vaillanta (sprawcy zamachu bombowego w Zgromadzeniu Narodowym z 9 grudnia 1893 r.) i nieułaskawieniu go przez prezydenta, Caserio postanowił dokonać zemsty. W dniu 23 czerwca 1894 r. odebrał wypłatę (20 franków), porzucił pracę, kupił za 5 franków w sklepie rzeźniczym nóż o piętnastocentymetrowym ostrzu i pojechał do Lyonu, w którym w tych dniach przebywał z wizytą Carnot. Następnego dnia w pobliżu budynków giełdy i Crédit Lyonnais, używając zakupionego noża, zaatakował prezydenta udającego się swoim powozem na galę urządzoną na jego cześć. Zadał tylko jeden cios (tu wersje są różne: w serce, w brzuch lub wątrobę), który okazał się śmiertelny. Caserio został pochwycony i po śledztwie oraz trwającym tylko dwa dni procesie skazano go na karę śmierci. Wyrok przez ścięcie na gilotynie wykonano 16 sierpnia 1894 r.

Oba przytoczone powyżej przykłady doskonale ilustrują to, że dla dokonania zamachu terrorystycznego nie są potrzebne znaczne zasoby finansowe. Współcześnie trudno jednak byłoby znaleźć egzemplifikacje takich „samowystarczalnych” zamachowców. Prawdopodobnie za takiego można uznać Theodore'a Kaczynskiego, Amerykanina o polskich korzeniach, któremu FBI nadało przydomek „Unabomber”. Kaczynski, rezygnując ze świetnie zapowiadającej się kariery naukowej, porzucił cywilizację na rzecz życia na łonie natury (w lesie opodal miasta Lincoln w stanie Montana wybudował drewniany dom, uprawiał też ziemię) i podjął walkę z – jak sam ją nazywał – cywilizacją technologiczną. Przez 17 lat terroryzował ludzi ze świata nauki oraz korporacje, wysyłając do nich listy pułapki. W sumie nadał ich 16: pierwszy 25 maja 1978 r., ostatni 24 kwietnia 1995 r. W wyniku eksplozji bomb umieszczonych w listach zginęły trzy osoby, a rannych zostało 29. Po długotrwałym śledztwie, w wyniku denuncjacji przez własnego brata, został aresztowany i skazany w 1998 r. na karę dożywotniego więzienia.

Terrorystami korzystającymi z własnych środków finansowych byli również znani opinii publicznej, ze względu na skutki dokonanych przez nich zamachów, Timothy McVeigh (sprawca zamachu w Oklahoma City z 19 kwietnia 1995 r.) i Anders Breivik (22 lipca 2011 r. dokonał dwóch zamachów w Norwegii). Oprócz nich z dużą dozą prawdopodobieństwa należałoby dodać dziesiątki sprawców zamachów polegających

na wjechaniu samochodem w przechodniów czy zaatakowaniu nożem np. klientów galerii handlowych.

Finanse organizacji dokonującej zamachów terrorystycznych

Organizacja, której członkowie dokonują zamachów terrorystycznych, musi dysponować funduszami pozwalającymi nie tylko na wykonanie zleconego zadania, lecz także nierzadko na pomoc swoim członkom żyjącym w ukryciu. Z tego też powodu, kiedy organizacja nie może liczyć na wsparcie z zewnątrz, ucieka się do pospolitych przestępstw, które mają zapewnić jej dopływ gotówki.

Napady na banki i inne instytucje finansowe

Prostą, znaną na całym świecie metodą zdobycia pieniędzy były i są napady na banki lub inne miejsca, gdzie można zagarnąć potrzebne środki. Według *Encyklopedii terroryzmu*¹⁰ w ciągu dwóch miesięcy 1972 r. Frakcja Czerwonej Armii (niem. Rote Armee Fraktion, RAF) dokonała sześciu napadów na banki, zdobywając 185 tys. dolarów. Nie są to jedyne tego typu akcje ukazujące skalę takich działań. Cytowana tam liderka RAF Ulrike Meinhof miała usprawiedliwiać napady na banki w następujący sposób: *Nikt nie uważa, że napad na bank sam w sobie cokolwiek zmienia. Jest to działanie uzasadnione, ponieważ w innym przypadku problem finansowy zupełnie nie mógłby być rozwiązany. Jest to taktycznie uzasadnione, ponieważ jest to akcja proletariacka. Jest to strategicznie uzasadnione, ponieważ służy finansowaniu partyzantów*¹¹. Zupełnie inaczej brzmią w tym kontekście słowa byłego sierżanta armii brazylijskiej Pedra Loby de Oliveiry, który w 1968 r. wziął udział w napadzie na Banco Brasileiro de Descontinos w São Paulo:

Kiedy idę podłożyć bombę, to jestem świadomy, że dla aparatu represji, jak i dla ludu będzie rzeczą oczywistą, jeśli zginę czy zostanę schwytyany, że chodziło o akcję rewolucyjną. Jednakże napad na bank to coś zupełnie innego. Powoduje to kłopoty psychologiczne. Na bank napada się po to, żeby zrabować w nim pieniądze. Odczuwałem lęk, że lud nie zrozumie, po co nam były te pieniądze, nie pojmie sensu

¹⁰ *Encyklopedia terroryzmu*, B. Zasieczna (red.), Warszawa 2004.

¹¹ Tamże, s. 243.

naszej akcji. Jeśli bowiem zostaniemy aresztowani, to w prasie ukaże się informacja: taki a taki, schwytyany podczas napadu na bank. Zadawałem sobie pytanie: w jaki sposób udowodnię ludowi, że pieniądze z napadu miały służyć rewolucji¹².

Tego typu skrupułów nie mieli członkowie Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej, kiedy dokonywali, jak mówili, „ekspropriacji”, rabując z wagonów pocztowych pieniądze przewożone z Kraju Przywiślańskiego do miast Carstwa Rosyjskiego. Robili to „dla rewolucji” i „w imię rewolucji”. W akcji pod Rogowem, przeprowadzonej 8 listopada 1906 r., skradziono ponad 30 tys. rubli, 12 sierpnia 1907 r. pod Sławkowem – 14 tys. rubli, a 26 września 1908 r. pod Bezdunami – 200 812 rubli i 61 kopiejek.

Urowadzenia dla okupu

Urowadzenia dla okupu to od wielu dziesięcioleci jedna z podstawowych form działalności przestępczej. Jest to metoda prosta w realizacji, a jak pokazuje historia, bardzo często skuteczna. Świadomość tego w pewnym momencie dotarła do ugrupowań terrorystycznych, które postanowiły zdobywać w ten sposób fundusze na swoją działalność.

Tego typu akcję jako pierwsi przeprowadzili terroryści z Ameryki Łacińskiej¹³. W dniu 23 maja 1971 r. argentyńska organizacja o nazwie Ludowa Armia Rewolucyjna (hiszp. Ejército Revolucionario Popular, ERP) uprowadziła Stanleya Sylvestra, szefa zakładów Swift Meat Packing w Rosario (był on jednocześnie brytyjskim konsulem honorowym w tym mieście). Okazało się to jednak niestandardowym uprowadzeniem dla okupu, gdyż porywacze nie zażądali za jego uwolnienie pieniędzy, lecz rozdzielania wśród biednej ludności jedzenia i ubrań o wartości 62,5 tys. dolarów. Firma przystała na to i Sylvester tydzień później został uwolniony.

W dniu 22 marca 1972 r. ERP uprowadziła Oberdana Sallustrę, dyrektora wykonawczego fabryki Fiata w Buenos Aires. I tym razem porywacze zażądali nie bezpośrednio pieniędzy, lecz m.in. rozdzielania „pakietów prezentowych” o wartości 1 mln dolarów wśród biednych uczniów w szkołach na terytorium całego kraju. Tym razem pod presją władz nie doszło do

¹² K. Karolczak, *Lewicowy terroryzm w Ameryce Łacińskiej*, „Warsztat” 1984, nr 1, s. 46.

¹³ Wszystkie informacje pochodzą z książki N. Antkol, M. Nudell, *No One Neutral. Political Hostage-Taking In the Modern World*, Ohio 1990, s. 48–51. Por. *Los actos terroritas del E.R.P. y Montoneros*, Buen Día Noticia, 31 VII 2018 r., <https://buendianoticia.com/nota/10960/los-actos-terroristas-del-erp-y-montoneros> [dostęp: styczeń–maj 2022].

realizacji żądania (oprócz „pakietów prezentowych” członkowie organizacji domagali się zwolnienia z więzień 50 członków ugrupowania i udzielenia im pozwolenia na przelot do Algierii, a także przywrócenia do pracy 250 pracowników Fiata w Córdoba. Po akcji policji mającej na celu uwolnienie Sallustry okazało się, że został on wcześniej zabity przez porywaczy.

Do kolejnych uprowadzeń doszło w 1973 r. Dnia 2 kwietnia ofiarą stał się Anthony R. DaCruz, menadżer Eastman Kodak Company w Buenos Aires, którego zwolniono 7 kwietnia po wypłaceniu okupu w wysokości 1,5 mln dolarów. W dniu 23 maja uprowadzono biznesmena Aarona Belinsona (okup miał wynosić 1 mln dolarów), 6 czerwca porwano Charlesa Lockwooda (okup – 2 mln dolarów), a 18 czerwca – Johna R. Thompsona (okup – 3 mln dolarów). Warto zauważyć, że ofiarami porwań nie byli Argentyńcy, lecz obywatele USA oraz Wielkiej Brytanii, którzy reprezentowali swoje firmy w Argentynie.

Al-Ka’ida również dokonywała uprowadzeń dla okupu. I chociaż po zamachach z 11 września 2001 r. Stany Zjednoczone starały się wymóc na swoich sojusznikach respektowanie stanowiska „z terrorystami się nie negocjuje”, to po porwaniu 7 września 2004 r. dwóch Włosek: Simony Pari i Simony Torretty, pracownic organizacji zajmującej się pomocą humanitarną (wraz z dwoma Irakijczykami), rząd włoski prawdopodobnie zapłacił 5 mln dolarów okupu. Cała czwórka została uwolniona 28 września 2004 r.

Uprowadzenia dla okupu stały się podstawowym źródłem dochodu dla Al-Ka’idy Islamskiego Maghrebu (arab. Tanzim al-Kaida bi Bilad al-Maghribang), ugrupowania znanego jako AQIM (ang. Al-Qaida in the Islamic Maghreb’s), przekształconego w styczniu 2007 r. z Salafickiej Grupy Modlitwy i Walki (arab. Al-Dżama’a as-Salafijja li ad-Dawa wa al-Kital, fr. Groupe Salafite pour la Prédication et le Combat, GSPC). Organizacja działała początkowo na terytorium sześciu afrykańskich państw (Algierii, Mali, Mauritani, Maroka, Nigru i Tunezji), a w latach następnych także w Libii oraz Czadzie, utrzymywała też kontakty z grupami dżihadu w innych krajach (np. Nigerii). Ze sporządzonego przez Stratfor zestawienia wysokości okupów¹⁴, jakie AQIM otrzymała za osoby uprowadzone (głównie cudzoziemców) w latach 2008–2012, wynika, że budżet organizacji wzbogacił się z tego tytułu o prawie 83 mln dolarów.

¹⁴ Mali: *Al Qaeda in the Islamic Maghreb’s Ransom Revenue*, Stratfor, 15 X 2012 r., <https://worldview.stratfor.com/article/mali-al-qaeda-islamic-maghrebs-ransom-revenue> [dostęp: 3 II 2014].

Handel narkotykami i ich przemysł

Kolejnym źródłem finansowania działalności terrorystycznej AQIM i innych organizacji istniejących w krajach zachodniej i północnej Afryki, m.in. Obrońców Wiary (arab. Ansar ad-Din), Ruchu na rzecz Jedności i Dżihadu w Afryce Zachodniej (arab. Al-Dżama'at at-Tawhid wa al-Dżihad fi Ghabi Ifrakija) znanej jako MUJAO (fr. Mouvement pour l'Unité et le Jihad en Afrique de l'Ouest) czy Boko Haram, jest handel narkotykami pochodzącymi z Ameryki Południowej i ich przerzut do Europy¹⁵. Według danych algierskich z 2012 r. wartość kokainy przemyconej przez Afrykę Północną do Europy wyniosła 1,6 mld euro, z czego zbrojne ugrupowania za swoje usługi (ochronę) miały otrzymać 310 mln euro.

Z produkcji i handlu narkotykami (głównie opium) podstawowe źródło dochodu uczynili talibowie¹⁶ i to już po formalnym obaleniu ich władzy w Afganistanie. Według amerykańskiego Specjalnego Inspektora Generalnego ds. Odbudowy Afganistanu (SIGAR) nielegalne uprawy maku i produkcja narkotyków odpowiada za niemal 60 proc. rocznych dochodów talibów. Jak informuje ONZ, talibowie każdego roku z sektora narkotykowego mogą czerpać zyski w wysokości 100–400 mln dolarów¹⁷.

Finanse ISIL/ISIS/IS

Ugrupowanie Islamskie Państwo w Iraku i Lewancie, istniejące pod tą nazwą od kwietnia 2013 r., znane jest również pod akronimem ISIS (ang. Islamic State of Iraq and Syria). Drugie „S” w akronimie oznacza „Al-Sham”,

¹⁵ Zob. szerzej: E. Basar, *Drug Trafficking in Africa*, Civil-Military Fusion Centre Presents, grudzień 2012 r., [https://www.cimicweb.org/cmo/medbasin/Holder/Documents/r024%20CFC%20Monthly%20Thematic%20Report%20\(07-DEC-12\).pdf](https://www.cimicweb.org/cmo/medbasin/Holder/Documents/r024%20CFC%20Monthly%20Thematic%20Report%20(07-DEC-12).pdf) [dostęp: 3 II 2014]; C. Freeman, *Revealed: how Saharan caravans of cocaine help to fund al-Qaeda in terrorists' North African domain*, The Telegraph, 26 I 2013 r., <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/mali/9829099/Revealed-how-Saharan-caravans-of-cocaine-help-to-fund-al-Qaeda-in-terrorists-North-African-domain.html> [dostęp: 2 IV 2014]; R.O. Idoumou, *Terrorists, traffickers forge union in African desert*, Magharebia, 24 II 2012 r., http://magharebia.com/en_GB/articles/awi/reportage/2012/02/24/reportage-01 [dostęp: 3 II 2014].

¹⁶ B. Chellaney, *Taliban turning Afghanistan into narco-terrorist state*, The Japan Times, 24 XI 2021 r., <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2021/11/24/commentary/world-commentary/taliban-narco-terrorism/> [dostęp: 16 I 2022].

¹⁷ *Afganistan jest największym na świecie producentem służącego do wytwarzania narkotyków maku*, Dziennik Gazeta Prawna, 25 VIII 2021 r., <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8231469,afganistan-producent-mak-narkotyki.html> [dostęp: 12 VI 2022].

co może być tłumaczone jako „Syria”, a nawet tylko Damaszek, ale w kontekście globalnego dżihadu odnoszono je do całego Lewantu, uznawanego wówczas za syryjską część Al-Ka’idy. Przyjmuje się, że ugrupowanie – którego początkiem była Grupa Jedności Boga i Dżihadu (arab. Dżama’at at-Tauhid wa-al-Dżihad) uchodząca za odłam Al-Ka’idy, działająca wcześniej w Iraku pod dowództwem Abu Musaba az-Zarkawiego, a po jego śmierci w 2006 r. przekształcona w Islamskie Państwo w Iraku – korzystało z funduszy Al-Ka’idy¹⁸.

Ówczesny lider ISIS Abu Bakr al-Baghdadi (alias Abu Dua) miał zamiar zjednoczyć wszystkie syryjskie dżihadowskie grupy, co częściowo się powiodło, gdyż zebrał pod swoją komendą wiele małych oddziałów. W późniejszym czasie, określając ISIS, zaczęto używać w dyskursie publicznym sformułowania „Tak zwane Państwo Islamskie” lub „Daesh”, czasami w spolszczonej wersji „Da’isz”. Obie te nazwy traktowano jako określenia pejoratywne w celu zdyskredytowania przeciwnika. W 2013 r. według szacunków amerykańskiego wywiadu ISIS liczyło około 5 tys. bojowników, w większości zagranicznych, co powodowało częste starcia z innymi oddziałami rebelianckimi (m.in. Ahrar al-Sham, Ahfad al-Rasoul i Liwa Asifat al-Shamal) z powodu próby ich zdominowania przez ISIS. W czerwcu 2014 r. po ogłoszeniu przez al-Baghdadię odnowienia kalifatu ugrupowanie zmieniło nazwę na Państwo Islamskie (arab. ad-Dawlah al-Islāmiyah, ang. Islamic State, IS). W tym czasie zajmowało coraz większe terytorium w Syrii i Iraku. Według szacunków US National Counterterrorism Center, NCTC jesienią 2014 r. Państwo Islamskie kontrolowało większość basenu Tygrysu i Eufratu o powierzchni ok. 210 tys. km², czyli w przybliżeniu tyle, ile wynosi powierzchnia Anglii¹⁹. Wraz z rozszerzaniem terytorium, nad którym ugrupowanie panowało, rosły również dochody tej organizacji.

Zgodnie z informacjami podawanymi przez zachodnich publicystów dochody Państwa Islamskiego pochodziły z wielu źródeł. Według nieoficjalnych szacunków od lata 2014 r. budżet wojenny organizacji miał powiększyć się w ciągu roku z 800 mln do 2 mld dolarów, z czego 1 mld pochodził z syryjskiej i irackiej ropy naftowej, 430 mln z rabunku banków w Mosulu i w radach prowincji, 100 mln z drukowania fałszywych pieniędzy oraz 40 mln z handlu antykami pochodzącymi z muzeów irackich. O podobnych

¹⁸ Za: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Panstwo-Islamskie;5567242.html>.

¹⁹ Zob. *What is 'Islamic State'?*, BBC, 2 XII 2015 r., <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29052144> [dostęp: 20 IX 2016].

kwotach pisze w swojej książce o ISIS brytyjski dziennikarz Benjamin Hall: *Dżihadyści (...) zgromadzili ogromne pieniądze (pod koniec 2014 roku ich majątek był wyceniany na miliard trzysta milionów do dwóch miliardów dolarów*²⁰.

Z kolei autorzy raportu *Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL)*²¹, opublikowanego w lutym 2015 r. przez Financial Action Task Force (FATF), wskazali pięć głównych źródeł finansowania Państwa Islamskiego (obecnie pozostają one takie same). W zależności od wielkości udziału w budżecie, jakim to quasi-państwo dysponowało w tamtym czasie, były to:

- 1) bezprawny przychód pochodzący z terytoriów okupowanych przez Państwo Islamskie, uzyskany z plądrowania banków, wymuszania, kontroli pól naftowych i rafinerii, kradzieży aktywów ekonomicznych oraz bezprawnego opodatkowania towarów i gotówki przesyłanych tranzytem przez te terytoria (podatek wynosił 2 proc. wartości tych towarów lub gotówki),
- 2) uprowadzenia dla okupu (rocznie IS potrafiło uzyskać sumy rzędu 30–50 mln dolarów),
- 3) donacje otrzymywane od organizacji non profit,
- 4) wsparcie materialne otrzymywane na zasadzie FTF (ang. *friend to friend*),
- 5) fundusze zdobywane za pośrednictwem nowoczesnych sieci komunikacyjnych (portale społecznościowe)²².

Takie informacje o źródłach finansowania IS znajdują się w oficjalnym dokumencie FATF. Jeszcze więcej można dowiedzieć się na ten temat z artykułu Any Swanson *How the Islamic State makes its money* zamieszczonego w „Washington Post”²³, i choć jest to publikacja „tylko” prasowa, to jednak ukazała się w jednej z najbardziej prestiżowych gazet codziennych. Oprócz wymienionych źródeł w artykule wspomniano jeszcze o:

- handlu zabytkami znajdującymi się na terenach zajmowanych przez IS, często pochodzącymi z prywatnych kolekcji. Część z nich

²⁰ B. Hall, *ISIS. Państwo Islamskie*, przeł. P. Wolak, Warszawa 2015, s. 190.

²¹ *Financing of the terrorist organisation Islamic State in Iraq and the Levant*, FATF, luty 2015 r., www.fatf-gafi.org/topics/methodsandtrends/documents/financing-of-terrorist-organisation-isil.html [dostęp: 1 VI 2022].

²² Tamże, s. 12.

²³ A. Swanson, *How the Islamic State makes its money*, The Washington Post, 18 XI 2015 r., <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/11/18/how-isis-makes-its-money> [dostęp: 18 X 2016].

została zniszczona, co pokazywano w filmach emitowanych głównie w sieci oraz w różnych prywatnych i państwowych stacjach telewizyjnych. Można jednak przyjąć, że stanowiło to pewnego rodzaju „zasłonę dymną”, aby ukryć sprzedaż zabytków i traktowanie ich jako ważne źródło dochodów (przynajmniej w pierwszym okresie ekspansji). Świadczy o tym informacja przekazana kongresmemonem przez Matthew Levitta z waszyngtońskiego Instytutu Polityki Bliskiego Wschodu (Washington Institute for Near East Policy), że w 2014 r. dzięki tym transakcjom IS zdobyło ponad 100 mln dolarów. Po handlu ropą zabytki stanowiły drugie co do wielkości źródło finansowania organizacji;

- dochodach z rolnictwa uzyskiwanych przez IS do zdobywania funduszy w legalny sposób. Wykorzystywali oni jeden z filarów islamu, czyli *zakat* (jałmużna), który jest obowiązkiem każdego muzułmiana (wynosi on 10 proc. dochodów). Ponieważ na terenach pozostających pod kontrolą IS jest uprawiane ok. 40 proc. całego irackiego zboża, dochody z jego sprzedaży wynosiły ok. 200 mln dolarów;
- sprzedaży dóbr materialnych Amerykanów (głównie samochodów, ale również wyposażenia mieszkań) przejętych na zajmowanych terenach;
- handlu lub wynajmie nieruchomości (domów, mieszkań) należących wcześniej do przedstawicieli irackiego establishmentu, osób, które uciekły z terenów okupowanych przez IS bądź zostały zabite;
- opłatach wnoszonych przez obcokrajowców, którzy, chcąc wstąpić w szeregi bojowników IS, są zmuszani do uiszczania swoistego rodzaju „wkupnego”;
- dochodach ze sprzedaży fosforanów, cementu, siarki, a przede wszystkim ich form przetworzonych (kwasów). Mimo zaniżonych cen IS potrafiło z ich sprzedaży wygenerować w skali roku ok. 300 mln dolarów zysku;
- handlu ludźmi, przede wszystkim uprowadzonymi kobietami i dziewczętami (jazydkami i turkmeńskimi szyitkami), sprzedawanymi jako niewolnice seksualne.

Od początku istnienia IS jego władze postanowiły uniezależnić się od finansowej pomocy otrzymywanej z zewnątrz, choć oczywiście nie gardziły i nią. Biorąc jednak pod uwagę doświadczenia Al-Ka'idy, która z takich nielegalnych dotacji korzystała, stworzono w tym quasi-państwie quasi-rząd z ministerstwami, w tym Ministerstwem Ropy. Kierował nim do swojej

śmierci Tunezyjczyk Abu Syyaf (prawdziwe nazwisko według Pentagonu to Fathi Ben Awn Ben Jildi Murad al-Tunisi)²⁴, który zginął w maju 2015 r. na skutek operacji amerykańskich sił specjalnych. Szura²⁵ zdecydowała, że IS może się usamodzielnic dzięki wpływom przede wszystkim z handlu ropą naftową i rozpoczęto działania zmierzające do realizacji tych planów. Zatrudniono miejscowych specjalistów pracujących już wcześniej na zajmowanych polach naftowych (m.in. Ajil i Allas w północno-wschodniej prowincji Iraku, Kirkuk czy al-Jibsa w syryjskiej prowincji Hassakeh i innych położonych w prowincji Deir ez-Zor), ściągano inżynierów i techników z Arabii Saudyjskiej lub z Europy, oferując im wysokie zarobki i dając gwarancje bezpieczeństwa zarówno dla nich, jak i ich rodzin. Nad sprawnym i niezakłóconym wydobywaniem ropy i produkcją oleju napędowego miała czuwać Amniyat, tajna policja ISIS. Miała ona za zadanie patrolować tereny, na których jest wydobywana ropa, sprawdzać wszystkie transporty i karać nadzorujących wydobywanie (nieraz w bardzo brutalny sposób), gdyby dochodziło do jakichś nieprawidłowości²⁶.

Dzięki przesłuchaniu Abu Hajjara, pochwyconego przez wojska amerykańskie w czerwcu 2014 r. pod Mosulem, zdobyto informacje o miejscu ukrywania się ówczesnego szefa Rady Wojskowej ISIS Abu Abdulrahmana al-Bilawiego (co doprowadziło do jego zabicia), a przy okazji, co ważniejsze, zdobyto informacje na temat źródeł finansowania IS. Okazało się, że już w 2014 r. z 11 pól naftowych kontrolowanych przez IS w Iraku i Syrii wydobywano do 40 tys. baryłek ropy dziennie, która była przemykana i sprzedawana nielegalnie do Iranu, Kurdystanu, Turcji i Syrii. Sprzedaż przynosiła dochód w wysokości około 1,2 mln dolarów dziennie. Proceder

²⁴ G. Chazan, S. Jones, E. Solomon, *Isis Inc: how oil fuels the jihadi terrorists*, Financial Times, 15 X 2015 r., <https://www.ft.com/content/b8234932-719b-11e5-ad6d-f4ed76f0900a> [dostęp: 1 VI 2022].

²⁵ Shūra (arab. konsultacja) – rada konsultacyjna. W celu uwiarygodnienia w opinii publicznej istnienia IS Abu Bakr al-Baghdadi powołał taką radę. We wczesniej historii islamu była to rada elektorów, którą utworzył drugi kalif (władca społeczności muzułmańskiej) Umar I (634–644), aby wybrać swojego następcę. Obecnie w państwach muzułmańskich termin *shūra* oznaczał radę stanu lub doradców suwerena (jak w Arabii Saudyjskiej), parlament (jak w Pakistanie) i sąd właściwy do rozstrzygania roszczeń obywateli i opinii publicznej przeciwko rządowi (jak w Afganistanie). Słowo *shūra* stanowi tytuł 42. sury *Koranu*, w którym wierzący są zachęceni do prowadzenia swoich spraw „w drodze wzajemnej konsultacji”. Za: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/shura> [dostęp: 1 VI 2022].

²⁶ G. Chazan, S. Jones, E. Solomon, *Isis Inc: how oil fuels...*

był opłacalny, mimo że ropę sprzedawano po dumpingowych cenach, niezadko niższych o 75 proc. od obowiązującej na rynkach światowych²⁷.

Niejasna natomiast była postawa Turcji. Okazało się, że sprzedaż ropy przez IS do Turcji (w pewnym momencie upubliczniona) odbywała się za cichym przyzwoleniem rządu tureckiego, a w handel bezpośrednio był zaangażowany syn prezydenta Recepta Erdoğan – Bilal. Według doniesień medialnych był on współwłaścicielem korporacji transportu morskiego BMZ Group Denizcilik, której tankowce rozprzodzały zakupioną nielegalnie ropę do odbiorców docelowych²⁸.

Terroryzm sponsorowany przez państwo

Metody finansowania działalności terrorystycznej wymienione w artykule bardzo często oznaczają popełnianie przestępstw kryminalnych. Jednak od lat 70. XX w. do języka naukowego, choć raczej należałoby powiedzieć – politycznego, wszedł termin „terroryzm sponsorowany przez państwo” (ang. *state-sponsored terrorism*). Ten termin został wprowadzony w USA po to, aby wskazywać państwa, które są uznawane przez waszyngtońską administrację za wrogie. Można je obarczać odpowiedzialnością za istnienie (działalność) organizacji terrorystycznych i wspieranie aktów międzynarodowego terroryzmu. W corocznych raportach Departamentu Stanu USA są wymieniane państwa oskarżane o sponsorowanie terroryzmu, przy czym lista tych państw zmieniała się przez ponad 40 lat. Obecnie są na niej cztery kraje²⁹:

- 1) Syria – od 29 grudnia 1979 r.,
- 2) Iran – od 16 stycznia 1984 r.,
- 3) Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna – od 20 listopada 2017 r.,
- 4) Kuba – od 12 stycznia 2021 r.

Wcześniej na liście zamieszczono również Libię, Irak, Jemen Południowy i Sudan.

²⁷ Ch. Dalby, *Who Is Buying The Islamic State's Illegal Oil?*, Oil Price, 30 IX 2014 r., <http://oil-price.com/Energy/Crude-Oil/Who-Is-Buying-The-Islamic-States-Illegal-Oil.html> [dostęp: 1 VI 2022].

²⁸ Informacje na ten temat pojawiły się w wielu mediach. Zob. *Meet the Man Who Funds ISIS: Bilal Erdogan, the Son of Turkey's President*, Mint Press News, 30 XI 2015 r., <http://www.mintpressnews.com/211624-2/211624> [dostęp: 15 X 2016].

²⁹ *State sponsors of terrorism*, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/> [dostęp: 13 V 2022].

W latach 70. XX w. na Zachodzie była szeroko rozpowszechniana teza o wspieraniu przez ZSRR i kraje socjalistyczne różnych lewicowych organizacji terrorystycznych. Nie ulega wątpliwości, że studentami Uniwersytetu Przyjaźni Narodów im. Patrice'a Lumumby w Moskwie były osoby, które później zostały terrorystami, a do najbardziej rozpoznawalnych należał Ilich Ramírez Sánchez, znany jako „Carlos” lub „Szakał”. Wysuwanie takich oskarżeń można porównać do obciążania Francji zbrodniami Czerwonych Khmerów w Kambodży, ponieważ ich przywódca Pol Pot studiował na Sorbonie. Pewne jest to, że na terytorium NRD znajdowali schronienie członkowie RAF po przejściu na „emeryturę”, co udowodniono po zjednoczeniu Niemiec. Nie jest to jednak jednoznaczne ze stwierdzeniem, że od 1968 r. NRD organizowała działalność terrorystyczną ugrupowań lewicowych na terytorium RFN.

Zaprezentowane w tekście sposoby finansowania organizacji terrorystycznych oraz dokonywanych przez nie zamachów to tylko wybrane przykłady. Autor ma nadzieję, że artykuł stanie się początkiem szeroko zakrojonych badań poświęconych temu zagadnieniu.

Bibliografia

Antkol N., Nudell M., *No One Neutral. Political Hostage-Taking In the Modern World*, Ohio 1990.

Dietl W., Hirschmann K., Tophoven R., *Terroryzm*, Warszawa 2009.

Encyklopedia terroryzmu, B. Zasieczna (red.), Warszawa 2004.

Hall B., *ISIS. Państwo Islamskie*, przeł. P. Wolak, Warszawa 2015.

Karolczak K., *Lewicowy terroryzm w Ameryce Łacińskiej*, „Warsztat” 1984, nr 1.

Karolczak K., *Terroryzm i polityka. Lata 2009–2013*, Warszawa 2014.

Źródła internetowe

Afganistan jest największym na świecie producentem służącego do wytwarzania narkotyków maku, Dziennik Gazeta Prawna, 25 VIII 2021 r., <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8231469,afganistan-producent-mak-narkotyki.html> [dostęp: 12 VI 2022].

Basar E., „*Drug Trafficking In Africa*”, *Civil-Military Fusion Centre Presents*, grudzień 2012 r., [https://www.cimicweb.org/cmo/medbasin/Holder/Documents/r024%20CFC%20Monthly%20Thematic%20Report%20\(07-DEC-12\).pdf](https://www.cimicweb.org/cmo/medbasin/Holder/Documents/r024%20CFC%20Monthly%20Thematic%20Report%20(07-DEC-12).pdf) [dostęp: 3 II 2014].

Chazan G., Jones S., Solomon E., *Isis Inc: how oil fuels the jihadi terrorists*, *Financial Times*, 15 X 2015 r., <https://www.ft.com/content/b8234932-719b-11e5-ad6d-f4ed76f0900a> [dostęp: 1 VI 2022].

Chellaney B., *Taliban turning Afghanistan into narco-terrorist state*, *The Japan Times*, 24 XI 2021 r., <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2021/11/24/commentary/world-commentary/taliban-narco-terrorism/> [dostęp: 16 I 2022].

Dalby Ch., *Who Is Buying The Islamic State's Illegal Oil?*, *Oil Price*, 30 IX 2014 r., <http://oilprice.com/Energy/Crude-Oil/Who-Is-Buying-The-Islamic-States-Illegal-Oil.html> [dostęp: 1 VI 2022].

Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/shura> [dostęp: 1 VI 2022].

Financing of the terrorist organisation Islamic State in Iraq and the Levant, FATF, luty 2015 r., www.fatf-gafi.org/topics/methodsandtrends/documents/financing-of-terrorist-organisation-isil.html [dostęp: 1 VI 2022].

Freeman C., *Revealed: how Saharan caravans of cocaine help to fund al-Qaeda in terrorists' North African domain*, *The Telegraph*, 26 I 2013 r., <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/mali/9829099/Revealed-how-Saharan-caravans-of-cocaine-help-to-fund-al-Qaeda-in-terrorists-North-African-domain.html> [dostęp: 2 IV 2014].

Funding of terrorist groups compared, *Money Jihad*, 21 I 2013 r., <http://moneyjihad.wordpress.com/2013/01/21/funding-of-terrorist-groups-compared/> [dostęp: 3 V 2022].

Idoumou R.O., *Terrorists, traffickers forge union in African desert*, *Magharebia*, 24 II 2012 r., http://magharebia.com/en_GB/articles/awi/reportage/2012/02/24/reportage-01 [dostęp: 3 II 2014].

Los actos terroristas del E.R.P. y Montoneros, *Buen Día Noticia*, 31 VII 2018 r., <https://buendianoticia.com/nota/10960/los-actos-terroristas-del-erp-y-montoneros> [dostęp: styczeń-maj 2022].

Mali: Al Qaeda in the Islamic Maghreb's Ransom Revenue, *Stratfor*, 15 X 2012 r., <http://www.stratfor.com/analysis/mali-al-qaeda-islamic-maghrebs-ransom-revenue> // <https://worldview.stratfor.com/article/mali-al-qaeda-islamic-maghrebs-ransom-revenue> [dostęp: 3 II 2014].

Meet the Man Who Funds ISIS: Bilal Erdogan, the Son of Turkey's President, Mint Press News, 30 XI 2015 r., <http://www.mintpressnews.com/211624-2/211624> [dostęp: 15 X 2016].

State sponsors of terrorism, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/> [dostęp: 13 V 2022].

Swanson A., *How the Islamic State makes its money*, The Washington Post, 18 XI 2015 r., <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/11/18/how-isis-makes-its-money> [dostęp: 18 X 2016].

Terrorism financing in Australia 2014, Serwis AUSTRAC, <https://www.austrac.gov.au/business/how-comply-guidance-and-resources/guidance-resources/terrorism-financing-australia-2014> [dostęp: 3 V 2022].

The World's 10 Richest Terrorist Organizations, Forbes, 12 XII 2014 r., <http://www.forbes.com/sites/forbesinternational/2014/12/12/the-worlds-10-richest-terrorist-organizations/#336a6802ffae> [dostęp: 22 V 2022].

What is 'Islamic State'?, BBC, 2 XII 2015 r., <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29052144> [dostęp: 20 IX 2016].